

افسانه نجم آبادی
ترجمه آتنا کامل / ایمان واقفی
جلد یکم

زنان سیبیلو

و مردان بی ریش

کتاب انسان شناخت

نگرانی‌های جنسیتی
در مدرنیته ایرانی

چاپ هفتم

انتشارات تپسا

۱۳ پیشگفتار
۱۹ مقدمه
۳۱ پی‌نوشت‌ها
۳۳ بخش یکم: زیبایی، عشق و سکسوالیته
۳۵ فصل یکم: اوایل دوران قاجاریه
۳۹ مردان، امردان و زنان
۵۵ پی‌نوشت‌ها
۶۳ فصل دوم: تحولات قرن نوزدهم
۸۳ جام شراب سرنوشت‌ساز و ایمان‌براننداز
۱۰۱ اثرات دگرجنس‌خواهی هنجاری
۱۰۶ عنوان فصل‌های بخش دوم:
۱۰۷ پی‌نوشت‌ها
۱۱۹ کتابنامه

فصل یکم: اوایل دوران قاجاریه

تصور از زیبایی در اوایل دوران قاجاریه در ایران (۱۳۰۴-۱۱۷۴ شمسی) عمدتاً فارغ از وجوه جنسیتی بود؛ به عبارت دیگر، زنان و مردان زیبا، با ویژگی‌های بسیار مشابهی از نظر بدنی و چهره به تصویر درمی‌آمدند. گاهی تنها وجه تمایز مرد از زن در بازنمایی‌های تصویری، شیوه پوشش سر در آن‌ها است.^(۱) در سایر مواقع، آن‌چنان‌که در تصویر شماره ۱ با عنوان «زوج عاشق» مشخص است، تشخیص جنسیت بسیار دشوار می‌نماید.

در منابع مکتوب، زیبایی زن و مرد به طور یکسانی وصف شده است. برای نمونه، رستم‌الحکما، مردان جوانی را که طهماسب میرزا (صفوی) به آن‌ها تمایل جنسی داشت، این‌چنین توصیف می‌کند: «امردان گل‌رخسار، سمن‌بر سروقد، نرگس‌چشم، کرشمه‌ساز، شکرلب و ساقیان لاله‌عذار ماهروی زهره‌جبین، هلال‌ابروی، چشم جادوی مشکین موی پرعشوه و ناز و بلورین غبغب در غایت عیش و کامرانی» (رستم‌الحکما، ۱۳۵۳: ۱۹۹). صفاتی که امروزه بیشتر تداعی‌کننده زیبایی زنانه است، در قرن نوزدهم به طور یکسان برای زنان و مردان به کار می‌رفت.^(۲)

این بازنمایی‌های ادبی و بصری از زیبایی‌های زنانه و مردانه، محدود به «ابژه‌های میل» نبودند. تا اواخر دوره ناصری توصیف‌ها و تصاویر زندگی واقعی

قدرتمندانی همچون پادشاهان، شاهزادگان و صوفیان مشابه توصیف‌های ذکر شده بود.^(۳) شرح شاهان در رستم‌التواریخ (شاه سلطان حسین و نادرشاه) مملو از توصیف‌هایی همچون شیرین‌شمالی، قامت‌بلند و موزون و خوشبو است. شاهان را پهن‌ابرو و پیوسته‌ابرو، سرخ‌گونه، باریک‌میان، کج‌بینی، نازک‌لب، با انگشتان دراز و بلند و چشمان فراخ‌میشی وصف می‌کند (رستم‌الحکما، ۱۳۵۳: ۱۸۰-۸۵). رضاقلی‌خان هدایت مراسم تاج‌گذاری فتح‌علی‌شاه را با چنین ابیاتی توصیف می‌کند:

تصویر شماره ۱. زوج عاشق، اوایل قرن ۱۹

منبع: موزه دولتی هنرهای زیبای هرمیتاژ، سن پترزبورگ، VP-1156u

کان چون سهیل یمن بنفشه گرفته دو برگ سمن
دو نرگس سیه و ابروان پر ز خم ستون دو ابرو چو سیمین قلم
به بالای او در چمن سرونه چو رخسار او تابش پروانه^(۴)

نقاشی چهره افراد سلطنتی، به‌خوبی این توصیف‌های ادبی را بازتاب می‌دهد (تصویر شماره ۲). تاریخ قاجار در اواخر دوره ناصری همچنان گویای وجود چنین شمایل‌نگاری‌هایی از زیبایی شاهان است.

در سر دیگر طیف طبقات اجتماعی، مردم عادی، اسیران و بردگان جنگی با اصطلاحات بسیار مشابهی توصیف می‌شدند. برای نمونه به توصیف چهره مرتضی‌علی، پسر شانزده‌سالهٔ ملکا یارمحمد/افغان امام جماعت، توجه کنید: «شانزده سال و برای طلعت چون ماه شب چهارده. هر روز هزار کشته از سرگذشته پریشان، مانند زلف و کاکل خود پیش رو و دنبال داشت. شیعیان از محبت مرتضی‌علی سنی شدند».^(۵) نویسنده به همین سیاق صفحه دیگری نیز ادامه می‌دهد و ضمن شرح زیبایی بی‌رحمانه مرتضی‌علی، غم و اندوه عشاقش را هنگامی که وی در سال ۱۱۷۱ قمری به قتل رسید توصیف می‌کند.

بردگان ترکمن که در یورش سال ۱۱۹۱ قمری توسط حسینقلی‌خان قاجار به اسارت درآمدند، این‌گونه توصیف شدند: «و اسرا، آنچه از نسوان بودند، بر حسن شمایل بر دختران برتر، سیم‌بران خوش‌کمران، دلکش‌نظران و زیبامنظران ختن طعنه‌زن و از مردان آنچه پسر بودند در چشم و زلف و خط و خدو و قد، فتنه نرگس، بلای سنبل و آشوب بنفشه و حسرت سمن و آفت سرو چمن و...» (ساروی، ۱۳۷۱: ۵۶). همین نویسنده در بیش از دو صفحه با استعاره‌های دقیق، ترکمن‌های یموت که توسط آقامحمدخان در سال ۱۲۰۷ قمری اسیر شدند را توصیف می‌کند و در آخر به این نتیجه می‌رسد که آنان مایه رشک زیبارویان زمین و غلمان و حوریان بهشتی بودند.^(۶)